

Järn och eld

Om den vallonska emigrationen till Sverige

De fer et de feu–
l'émigration wallonne vers la Suède

Av Luc Courtois och Caroline Sappia

Översättning Lars Hansén

Utgivet av

SÄLLSKAPET VALLONÄTTLINGAR

Förord

Föreliggande skrift är författad av professor Luc Courtois och historiker Caroline Sappia vid Université catholique de Louvain i Belgien.

Skriften tillkom i samband med en utställning i Namur 2008, som behandlade migrationen från Vallonien till Sverige under 1600-talet. Här ges en syn på detta historiska skede utifrån ett vallonskt perspektiv. Den historiska bakgrunden berörs och några välkända bruksorter i Sverige beskrivs liksom den mytbildning som förekommer kring vallonerna och deras liv och verksamhet.

Skriften har utgivits i serien "Série études et documents" av "Fondation Wallonne Pierre-Marie et Jean-François Humbert" i Louvain - la Neuve.

Humblet

Den har nu med författarnas tillstånd översatts och utgivits av Sällskapet Vallonättlingar. Där inget annat anges är illustrationerna från originalbroschyren.

Arbetet har bekostats genom bidrag från Gunnar och Barbro Hübinettes fond.

Omslagsbild:

Räckhärden och stångjärnshammaren i vallonsmedjan i Österbybruk.

Foto: Anders Herou. 2014.

Vallonsmedernas underbara resa genom Sverige

"Det fanns gruvfält, där hiss-stängerna höll på att falla omkull, och där marken var genomborrad av gruvhål, och det fanns gruvfält, där arbetet fortgick, där de dova gruvskotten hördes ända upp till vildgässen, och där hela byar av arbetarbostäder reste sig i skogskanten. Det fanns gamla, övergivna smedjor, där pojken genom det sönderfallna taket kunde se ner på väldiga, järnbandade hammarskaft och klumpigt uppmurade ugnar, och det fanns stora, nyanlagda järnverk, där det arbetades och hamrades, så att marken skalv." (Selma Lagerlöf, Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige, utgåva 1906-1907).

Vallonsmeder omkring 1940. En grupp arbetare poserar framför masugnen (till vänster) i Strömbergshyttan. (Vallonbruk i Uppland, turistbroschyr. Lövsta-Österby, 2002, s 2 av omslaget.)

Det som beskrivs här av Selma Lagerlöf i hennes berömda berättelse "Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige", är faktiskt de vallonsmedjor som etablerades på 1600-talet av migranter från våra regioner och som beskrevs 1906 av lille Nils, då han passerade över Uppland, på ryggen av sin gåskarl. Saken är ännu mer anmärkningsvärd eftersom det skildras i en bok som använts i Sverige för att lära skolbarnen sitt lands geografi och historia, men som dessutom har fått världen att upptäcka Sverige. Dess författare fick, som första kvinna, Nobelpriset i litteratur 1909 och antogs till Svenska Akademien 1914.

För svenskarna i allmänhet, är den vallonska migrationen för alltid bevarad och uppskattad. Hübinette eller Laffineur anses som exotiska namn i detta land och kan jämföras med en adelstitel. Det finns också musik och vallonska folktraditioner bevarade. Hur förklarar man detta överraskande minne av Vallonien berättat från ovan av de majestätiska vildgässen genom en romanförfattarinna?

A. Från Vallonien till Sverige: export av expertis
De vallonska migranterna som lämnade våra områden omkring 1600 för att bosätta sig i

Sverige var egentligen specialiserade hantverkare inom järnhanteringen (kolare, hammarsmeder, etc.). De rekryterades främst av en finansman från Liège, Louis de Geer, som då försökte att internationalisera sin verksamhet över hela Europa. Det är också under denna tid det svenska riket vill utvidga sina områden och modernisera tekniken inom metallurgin genom en effektivare organisation. Det är i detta sammanhang som de Geer investerar i Sverige och organiserar en arbeidskraftsinvandring. Det var den enda metod som var känd vid den tidpunkten för att utveckla teknik! Han är väl medveten om sina landsmäns kunnande. Dessa hantverkare, förmodligen omkring 2000 personer, bosatte sig framför allt på stora järnbruk (Lövsta, Forsmark, Gimo, etc.) där de bodde relativt isolerade från ursprungsbefolkningen. De var stolta över sitt ursprung och framför allt noga med att svartsjukt behålla sin teknik. De försökte bevara sin "vallonska" identitet till en del. Från den tiden fortsatte den svenska metallurgin att använda den gamla vallonska produktionsmetoden ända in på 1900-talet. Vallonbrukssamhällena har därför överlevt fram till mellankrigstiden och med

Sällskapet Vallonättlingar 75 år. Jubileumsnumrets omslagssida.

dem vallonernas medvetenhet om sitt verkliga eller upplevda speciella vallonarv. Då de sista vallonsmedjorna lades ned och därmed rädslan för att förlora arvet – bildades 1938 en förening för valloner i Sverige (Sällskapet Vallonättlingar). Dess syfte var att säkerställa

överlevnaden av "bruksandan" det vill säga att frammana en "vallonmodell" som också ansågs vara den typiska socialdemokratiska andan för det moderna Sverige. Sällskapet utger, från 1943, ett intressant nyhetsbrev, som låter ättlingar till vallonsmederna upprätthålla inbördes band och bidra till att inte sudda ut den starka bilden av "Valloner". Detta betyder att det i allmänhet råder en vallonmyt, vars historiska underlag faktiskt kommer från Vallonien, men där innebörden skapats i Sverige.

B. Från Sverige till Vallonien: import av myten ...

I det belgiska folkets medvetande - särskilt i Vallonien – återupptäcktes inte de vallonska smedernas svenska äventyr under 1600-talet förrän sent under andra halvan av 1800-talet och det skedde då av en slump. Det berodde på att migrationen oftast var ett engångsfenomen i utflyttningsområdena och det orsakade inte socialt kännbara verkningar. Därför bleknade minnet snabbt.

Till en början var denna återupptäckt kopplad till Louis de Geer personligen, genom de nederländska "epos" som utgivits av hans familj. Å andra sidan började familjens biografi kompletteras med information som rörde invandrare. Detta bidrag kom från en svensk forskare som i Stockholm av en slump träffade en medlem från det arkeo-

Svenska valloner - är de valloner?

Eftersom Vallonien är en ny skapelse i Belgien, måste man självklart fråga sig vad som kännetecknade beteckningen "vallon" i 1600-talets Sverige. Etymologiskt betecknar dåtidens ord "vallon" något som användes för alla som talade ett romanskt språk, ur germanskt sammanhang sett. Det är därför man i samtida svenska texter finner uttrycket synonymt med "fransk man" som beteckning på dessa "utlänningar". Genom historiens tillfälligheter var det så att dessa "valloner" i Sverige huvudsakligen kom från Furstendömet Liège och som därför i modern mening kan anses tillhöra det som senare skulle bli Vallonien.

För att veta mer:

De fer et de feu. L'émigration wallonne vers la Suède au XVIIe siècle. Histoire et mémoire (XVIIe-XXIe siècle) (Publications de la Fondation P-M och J-F Humblet. Série Recherches, t. 4), red. L. Courtois och M. Dorban och J. Pirotte, Louvain-la-Neuve, 2002. A. Florén, Le "Wallon" comme métaphore. Quelques réflexions suédoises, i L'imaginaire wallon. Jalons pour une identité qui se construit (Publications de la Fondation P-M - och J-F ~~Humblet~~, Série Recherches, vol. 1), red. L. Courtois och J. Pirotte, Louvain-la-Neuve, 1994, s. 109-129.

logiska institutet i Liège. Dessa två och den svenska "populära" uppfattningar om "valloner", som i stort sett var en myt, har tillsammans format den belgiska uppfattningen av fenomenet som det är idag. Även i de mer vetenskapliga sammanhangen, kommer för-

klaringen till migrationen alltid att vara förknippad med Louis de Geers personlighet och till det "extraordinära" bidrag som de vallonska smederna förde med sig för att modernisera svensk järnhantering.

Louis de Geer (1587-1652) - utveckling av en ny kapitalism

Porträtt av Louis de Geer (David Becks, 1647-1649. Detta porträtt (70 x 56 cm) i den nederländska realistiska traditionen finns bevarad i Lövstaberu Herraård. Ägare Stiftelsen de Geer.

Louis de Geer (1587-1652) härstammar från Liège. Hans familj bestod av köpmän som blev rika på handeln mellan Meuse och Rhen. Staden Liège drog fördel av att en stor handelsväg och floden korsade varandra. Det fungerade perfekt under Karl V och i Liège tilläts handlarna att samla kapital som de sedan kunde investera i olika branscher inom landet.

De nådde havet via Meuse, vilket gjorde det möjligt för dem att saluföra tungt gods som koppar och järn, kol och ved. Det är från dalgångarna längs Meuse och Valloniens övriga flodsystem, som järnindustrin i Liège

utvecklats. Omkring hundra kilometer från Liège, fanns distriktet Durbuy som ett viktigt metallurgiskt centrum i mitten av 1500-talet. Där producerades framför allt handelsjärn och plåt till rustningar och hjälmar. Från 1537 till 1574 blomstrade regionen och dit kom också köpmän från Liège liksom även gjutare. Det var där familjen de Geer först utvecklade sin industriella och kommersiella verksamhet. Från enkla handelsmän förvandlades de till "tillverkande köpmän" som styrde all produktion och skötte all handel.

På sin sons födelsedag i november 1587, köpte Louis de Geer den fadern till "vår svenske" Louis de Geer, aktier i smedjan Roche i Fresne i regionen Durbuy. Fram till 1597 köpte han aktier även i andra smedjor och masugnar. Det bör noteras att det fanns ett företag vars historia går tillbaka till medeltiden, "La société des maîtres et comparchonniers" som har spelat en mycket viktig roll i utvecklingen av dessa "tillverkande köpmän" i Liège. Det var vanligt bland köpmän i Liège att företaget hjälpte till med finansiering av större företag, som var för kostsamma för en enskild. Var och en ägde andelar i en masugn och erhöll motsvarande del av vinsten.

För att kunna anpassa sig till kraven på en finansierad kapitalisms utveckling, var det viktigt att aktierna i dessa "sällskap" var öppna för transaktioner så att en "icke-producent" kunde bygga upp sitt kapital i ett företag och att få vinst utan att ta del i produktionen.

Om något illegalt förekom hos någon av delägarna kunde de andra ge "förvaltaren" förtroendet att överta verksamheten och sälja delägarens aktier. Att äga aktier var inte kopplat till produktionen, varken genom

arbete eller genom handel, eftersom det var förvaltaren som tog hand om dessa uppgifter. Däremot var ägaren kopplad till den vinst som gjordes och vid ett misslyckande tvungen att betala en viss summa beroende på det avtal han ingått. Den ackumulerade vinsten ökade kapitalet som var nödvändig för nya investeringar.

Det var också nödvändigt att ta hänsyn till nya tekniska uppfinningar och produktutveckling på den internationella marknaden. Försäljning utomlands tillät en bättre täckning av kostnaderna för innovation och ökning av marknadsvärdet på produkterna genom anpassning av tillgång och efterfrågan på olika marknader. På så sätt kunde man optimera sitt resultat. Detta var den strategi familjen de Geer skulle följa.

Genom att förvärva andelar i smedjor och masugnar blev målet för Louis de Geer d ä, inte att i första hand göra bra investeringar, utan att få tag på billig produktionsutrustning och också att öka värdet på marknaden, som uteslutande kontrollerades av honom genom att han upprättade ett internationellt nätverk. Metoden han använde sig av var enkel. Det handlade om att förvärva aktier i masugnar och smedjor och hitta råvaror och billig arbetskraft till ägarna eller brukspatronerna. Tack vare sitt kapital, började familjen de Geer genomföra massiva köp, speciellt av skog. De kunde sedan höja priset på råvaror som levererades till de masugnar och smedjor som de var aktieägare i. Medan de första brukspatronerna var tvungna att låna för att kunna hantera denna inflation, kompenseras vinsten från försäljningen av dessa varor de nya aktieägarnas rörelseförluster. Genom att ge lån till de ursprungliga ägarna, som de sedan inte kunde betala tillbaka, kunde våra "tillverkande köpmän" sedan lösa in samtliga aktier för ett gott pris...

Kort sagt, genom att investera i produktionen, kunde köpmännen minska produktionskostnaderna och i motsvarande grad öka marginalerna vid försäljningen, så att de till slut kontrollerade den internationella marknaden. Och dessutom var mervärdet viktigt, vilket är fallet inom både metall- och textilindustrin. Hela denna process leder till ett

system där produktionen knappast ger avkastning men där mervärdet huvudsakligen genereras genom försäljning. Skuldsättning av "brukspatronerna" tvingade dem att ge upp - att inte längre kunna kontrollera försäljningen av färdiga produkter och få del av den vinst som följde med detta. De tvingades att betala sina skulder och överleva i ett lågavlönat arbete till förmån för kapitalägare vars marginaler därefter ökade.

Så länge handelsvägarna var fria, kunde denna handel blomstra i furstendömet. Men Karl V:s tronföljdskrig störde produktionen i de områden som utsattes för militära operationer. Exportförbud infördes för järn, vapen och allt krigsmateriel från det neutrala Liège till de Nederländska Provinserna som var i uppror mot kungen av Spanien. Det är mot denna bakgrund som vi skall betrakta utvandringen av valloner till Sverige som startade på 1620-talet.

Staty av Louis de Geer i Norrköping. Denna bronsstaty restes framför familjen de Geers gamla textilfabriker med anor från 1600-talet. På sockeln finns en karta över Belgien som påminner om ursprunget för de vallonska hantverkare som bosatte sig i Sverige tack vare de Geer.

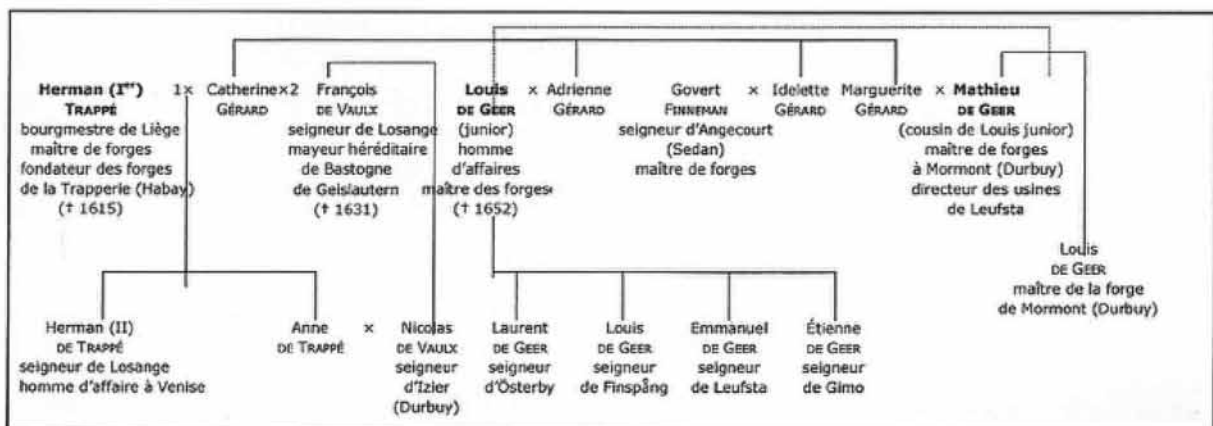
Vallonsmeder kommer till Sverige

A. Att kontrollera marknaden: en familjeangelägenhet.

En av förutsättningarna för de framgångsrika entreprenörerna från Liège under första halvan av 1600-talet var förmågan att integrera produktionen och marknaden och återinvestera vinsterna från handeln i produktionen, vilket ledde till en stadig ökning av kapitalet. Detta kunde aldrig vara en mans verk, utan var ett resultat av en kombination av effekter inom ett nätverk vars syfte var att förbättra det dynamiska företagandet. Det byggde ofta på ett nätverk av familje- eller släktrelationer. Louis de Geer t.ex. köpte aktier i flera av Durbuy-regionens smedjor och hans svärson, Jacob Trip, transporterade järnet på Meuse till Dordrecht, där han sedan sålde metallen genom sin bror Elias Trip, som också var svärson till Louis de Geer d.ä. Dessa bägge bröder kom att bilda ursprunget till ett av de rikaste företagshusen i Amsterdam. Förutom bröderna Trip, ingick även Steven Gerard, bror till Louis de Geers hustru Adrienne Gerard i nätverket, dessutom fanns även en bror till Marguerite Gérard, som var gift med Mathieu de Geer, en kusin till Louis de Geer. Steven Gerard skötte i början kontakterna med Willem de Besche, kung Gustav II Adolf och rikskansler Axel Oxenstierna. Från 1616 blev Willem de Besche i själva ver-

ket den förste att intressera sig för Sverige genom att hyra hela Finspång bruket av den svenska kronan. Därigenom fick han fria händer att organisera produktionen efter den internationella marknads behov och rekrytera utländsk arbetskraft, särskilt vallonsk. Detta gjorde han genom Barthélemy Grouwels, en annan sväger till Louis de Geer. Detta krävde kapital och investeringar vilket den svenske kungen inte insåg omfattningen av. Därför blev det Louis de Geer, som litade på sitt nätverk, som lovade att bistå med det nödvändiga kapitalet. Han hade ett kontrakt med riksrådet, som gav honom monopol på handeln med kanoner med Sverige, medan alliansen med Elias Trip och dennes brorson, Pieter Trip, tillförsäkrade honom tillräckligt med kapital.

När hyresavtalet 25 juni 1625 förlängdes för Willem de Besche, genom hans goda och trogna tjänst, utvecklade Louis de Geer en febril aktivitet för att själv skapa sig en vapenindustri på svensk mark. Han och hans kusin Mathieu var villiga att ta risker. Mathieu hade visat detta då det gällde masugnarna i Durbuy, men trots goda resultat på 1620-talet i Mormont, hade han inte tillräckligt med pengar för att betala resan till Sverige 1626 för de arbetare som han hyrt in. Det var hans syster, änkan efter en rik köpman, som lånade

Frigörandet av produktionsapparaten genom kontroll av handelsvägarna på den globala marknaden, sker genom det system som byggs upp och då genererar mervärde. Det handlar ofta om nätverk som byggde på familjerelationer. Ovan illustrerat av banden mellan familjerna Trappé och Gérard, som i sin tur hade band med de Geer. En gång uppbyggd tillåter det kommersiella nätverket återinvestering av kapitalet i de mest lönsamma produktionsställena på den tiden i Sverige...

honom 4000 gulden, en skuld som hans fru, Marguerite Gérard, återbetalade ett år senare. Före september 1626, befann han sig emellertid hos Willem de Besche i Finspång för att administrera smedjorna i Österby, Lövsta och Gimo. Hans kusin och svåger, Louis de Geer, blev kvar i Amsterdam fram till våren 1627, då han bestämde sig för att bli naturaliserad svensk. Inhyrningen av smedjorna gjordes genom Willem de Besche fram till 28 april 1627 då Louis de Geer, som naturaliserad svensk, nämns i ett förnyat kontrakt. Men det var Mathieu de Geer som skötte bruken i Uppland, med stöd av en annan Louis de Geer (av Brialmont), troligen bror till Mathieu och kusin med Laurent de Verviers. Laurent hade hjälpt Louis de Geer att anställa vallonska arbetare från Liège. Österby, Lövsta och Gimo blev det "nya Durbuy", medan tillverkningen av vapen och ammunition koncentrerades till Norrköping, Nyköping och Stockholm.

B. Migranterna

De smeder som rekryterats av Louis de Geer, främst från Furstendömet Liège och dess gränsområden, var specialister inom alla yrken som rörde järnhantering. De hade dessutom en avancerad och eftersökt teknik. Dessa smältare, räckare, gjutare, kolare, timmermän mm, lämnade vårt land för Sverige,

Aktuella bevarade orter. Det vallonska arvet är betydande i Uppland, vilket framgår av de blå rutorna på kartan. De viktigaste är Lövstabruk, Forsmarks bruk och Österbybruk. (Lär känna vallonbruken. Studiemateriel, Uppsala läns bildningsförbund 1996, baksida av omslag).

främst av ekonomiska skäl. De skrev oftast under ett arbetskontrakt på plats och tog sig sedan till Amsterdam, med eller utan sina familjer, allt efter omständigheterna. Därifrån kom de till Sverige genom att underteckna ett nytt kontrakt, som fastställde arbetsvillkor, kontraktets löptid, villkor för en eventuell returesa och annat.

Den äldsta bevarade vallonsmedjan - Österbybruk

A: Vallonmetoden i Vallonien ...

Från första halvan av 1300-talet hade den s.k. vallonska metoden använts i Liègeregionen. Den spred sig också allt längre bort genom de ekonomiska kontakterna. Metoden är uppdelad i två faser. I ett första steg hålls masugnen i kontinuerlig drift i sex till nio månader under processen. Flussmedel (kalksten eller "kronsten") tillsätts till malm och kol. Flussmedlet frigör oxider av fosfor och svavel. Massan tappas sedan ur ugnen i form av tackjärnslängder, som kallas "gösar" och som väger från 500 till 700 kg. Den

årliga produktionen från en masugn kunde uppgå till mellan 400 och 650 ton tackjärn. Men järnet hade tagit upp alltför mycket kol genom kontakten med träkol. Det andra steget i processen som kallas färskning, användes från mitten av 1300-talet med framgång i Liège. Den syftar framförallt till att reducera kolet ur tackjärnet. Genom två smältprocesser och två hammarbearbetningar av metallen frigörs kiselslagg och överskottet av kol. Ämnet som bearbetades kallades från början "lupp" (fra. loupe) som blev stångjärn (om ca 20 kg) det berömda

South Nederland

Offentligt anslag från Filip IV, regent över Holland, angående emigrationsförbud till Sverige. I våra trakter betraktades emigration av smeder som en samhälls- och organisationsförlust och farlig konkurrens. Religiösa överväganden saknades inte heller, som framgår. (Archives de l'État à Namur, Conceil provincial, vol 16, pp 239-240)

Påbud av vår ärevörldige Konung

Förbud för Smeder i detta land att resa för att arbeta i Konungadömet Sverige
Den 11 november 1627

Utfärdat i Bryssel hos Hubert Antione, edsvuren tryckare vid Rådet, l'Aigle d'Or, nära Palatset, 1627.

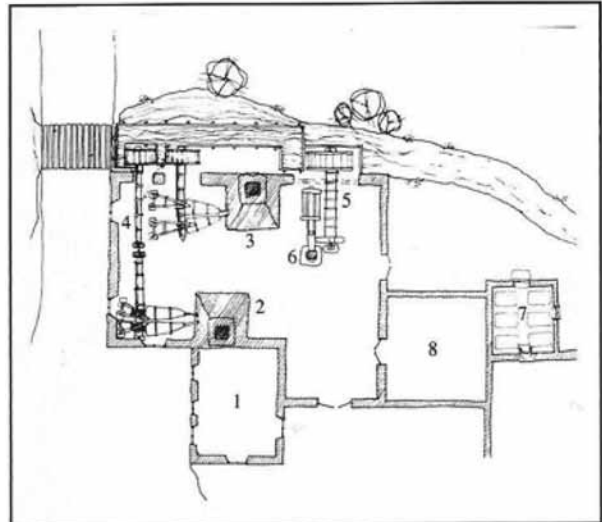
Filip genom Guds nåd, konung över Kastilien, Leon, Aragonien, de bägge Sicilien, Jerusalem, Portugal, Navarra, Granada, Valencia, Mallorkiska Galicien, Sevilla, Sardinien, Cordoba, Korsika, Murcia, Jaen, Algarve, Algeciras, Gibraltar, Kanarieöarna, och Indiernas såväl Orientaliska som Occidentala, öar och fastland i Oceanien, Ärkehertig av Österrike, hertig av Bourgogne, av Lothringen, av Brabant, av Limburg, av Luxemburg, av Geldern och av Milano, greve av Habsburg, av Flandern, av Artois, av Bourgogne Palatin, av Tyrolen, av Hainaut, av Holland, av Zeeland, av Namur och av Zuthpen, prins av Zvvaue, markis och kejsare av Rom, Herre till Frisen, till Salins, till Malins, till staden och landskapet Utrecht, till Overijssel och till Groningen, och härskare i Asien och Afrika, Till alla de som berörs skall vara hälsat, som förekommit ett antal år att vi märkt att några så kallade Kommissionärer, Faktorer eller Han-

delsagenter från Sverige försökt att locka till sig och ta med till sagda land åtskilliga smeder från vårt land och från området runt Namur och förespegla dem några styver mot löften att följa dem för att i sagda land etablera sig inom järnhanteringen, till vår stora skada och intresse och för vårt eget land och som synes en stor fara för dessa smeders själar som låtit sig föras till sagda Konungarike Sverige där de lätt kunna intagas av ogynnsamma förviljelser till vår heliga Katolska och Apostoliska religion inom vilken vi önskar säkra oss över allt som vi bjuds. Därför må vi förebygga detta onda genom att vi skrivit till Guvernör, President och folk i rådet i Namur, att där föreslå att det kan beslutas genom en förordning av den fjärde maj 1624, utfärdad av vår part i detta land och i Namur. Och att ett sådant förbud informeras, så att detta onda skall upphöra, och inte sprida sig mer och mer, inte bara i sagda region Namur, utan också i andra delar under vår lydnad. Ska så vara gjort att sakerna i detta ärende, ska beslutas genom vårt Statsråd och till beslut av vår förvaltare och högvördiga goda Dame av nåd, Isabel Clara Eugenia¹.

¹Isabella Clara Eugenia var dotter till Filip II av Spanien och var, tillsammans med maken Albrekt VII av Österrike, regent över Spanska Nederländerna mellan 1598 och 1633.(Övers. anm.)

Den enda fullständigt bevarade vallonsmedjan i världen finns i Österbybruk, även om den är ombyggd av en engelsk arrendator på 1700-talet. Smedjan är belägen vid en dammbro som reglerar en konstgjord sjö. Den är lätt att känna igen som en vallonsmedja genom de bågiga skorstenarna. Kollhuset till höger. Foto: Lars Hansén.

Skiss över smedjan i Österbybruk. 1. göshus, 2. smälthärd, 3. räckhärd, 4. hydraulik för bälgar, 5. hydraulik för Måkan (hammare), 6. Måkan, 7. labby, 8. förråd för stångjärn.

Del av labbyt (fra. l'abri=skydd) i Österbybruk. Foto: Anders Herou 2014.

Stångjärnshammaren (Måkan) i Österbybruk. Foto Anders Herou 2014.

Masugn samtida med Louis de Geer i Finspångs-regionen. Att döma av storleken var denna ugn ännu inte vallonsk.

handelsjärnet. En färskningshärd kunde producera mellan 5 och 6 ton järn per vecka. Denna typ av bearbetning ökade inte bara produktionen den påverkade också kvalitén positivt. Flödeskapaciteten ökade dessutom när man höjde temperaturen. Utbytet från malmen förbättrades tack vare temperaturförhöjningen som gav en bättre kemisk reaktion. Dessutom ökade den oxiderande verkan vid färskningen genom att man ökade lufttillförseln till härden med effektivare bälgar. Därför kunde också produkter av högre värde lämna bruken.

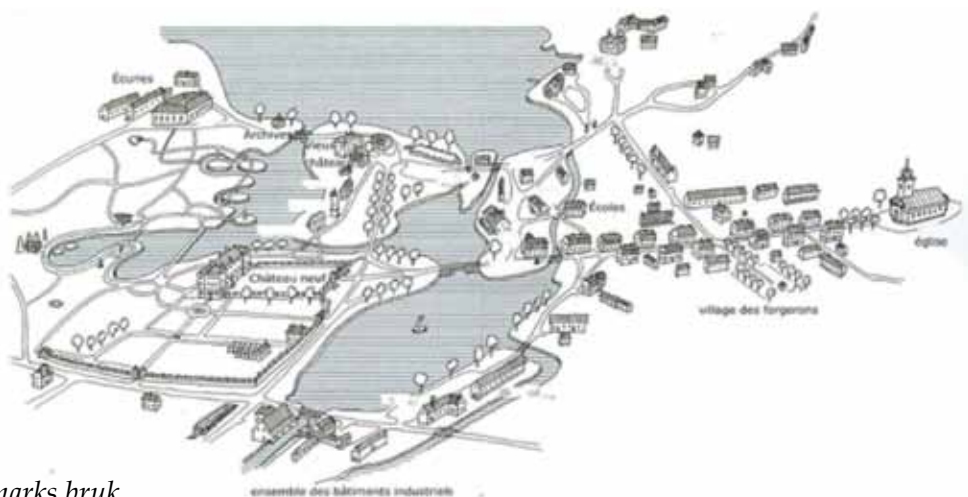
B. ... och i Sverige

Smederna förde med sig sitt tekniska kunnande till Sverige, som de anpassade efter lokala

förhållanden. Frågan om vad som var deras bidrag då det gäller masugnen debatteras fortfarande. Det verkar som om metoden redan var känd i Sverige, även om det är troligt att vallontekniken medförde regionala förbättringar. Vad som däremot är säkert är att vallonerna

införde den nya färskningsstekniken i Sverige. Den skiljer sig från "tysksmidet" genom att man använder sig av två hårdar i stället för en: en smälthård (smältning av "gösen" till en "lupp") och en räckhård (där "luppen" hamras ut för att bilda stångjärn).

Ett stort integrerat vallonkomplex - Forsmarks bruk

Karta över Forsmarks bruk.

Med det som i Sverige kallas "vallonbruk" menas ett begrepp som inte existerade i Vallonien vid tidpunkten för migrationen. Det gällde en komplett bruksort isolerad från den omgivande lokala miljön och som uteslutande byggdes upp för industriell verksamhet. De byggdes av brukspatronerna på lämpliga platser (där det fanns malm, skog för att få ved att göra träkol och vattendrag som gav vattenkraft). "Bruken" bildade en

karaktäristisk urban och social organisation. Som framgår av kartan över Forsmarks bruk, formades den fysiska planeringen efter två axlar. Den ena axeln skapades för livsmiljön, där man tydligt åtskilde brukspatronens hem med den ståtliga herrgården (till vänster på den horisontella axeln) och området för arbetarna närmare kyrkan (till höger på mitt-axeln). Den andra är den funktionella axeln. En vertikal som delar den första axeln och

Bruksgratan i Forsmark med kyrkan i fonden.
Foto: Lars Hansén.

Herrgården Forsmarks bruk. Över portalen syns det stiliserade "F" som återkommer i de stämplarna som sattes på stångjärn tillverkat på bruket.
Foto Lars Hansén.

består av smedjan och verkstäder (nederst) och andra funktionella byggnader (överst). Inom detta område finns alla de traditionella funktioner som brukspatronen ansåg nödvändiga: proviantförsörjning, hälsovård, avkoppling, religionsutövning, utbildning m.m. Det är en "förmyndaraktig" modell, som förmodligen härrör från den ursprungliga uppbyggnaden. Vi vet att de stora bruken (Lövestabruk, Österbybruk, Gimo, m fl) snart togs över av den svenska kronan genom Louis de Geers försorg. Deras utveckling, som skedde

genom massiv rekrytering av hantverkare från området kring Liège, visar på nödvändigheten att organisera anläggningarna enligt en övergripande plan som var prövad tidigare. Även om det inte finns några jämförbara platser i Vallonien (organisation av produktionsnätverk, utbyggnad med olika funktioner, sammanhållning med en logisk utspridning), är det troligt att "bruken" kan vara en vallonsk uppfinning som uppstod i Sverige och skapades vid ankomsten dit...

En vallonsk minnesplats - Lövestabruk

Louis de Geers herrgård i Lövestabruk. Framsidan av herrgården återuppbyggd på 1700-talet efter en brand ("Ryssvärjningarna" i Uppland 1719. Övers. anm.). Herrgården är avskild från övriga byn med en kanal, försedd med kvarhållet vatten avsedd för industriell användning vid smedjor, masugnar och andra industriella byggnader belägna på andra ställen. Foto Lars Hansén.

Bland de stora vallonska brukskomplexen är Lövesta förmodligen det mest betydelsefulla eftersom det också var en av Louis de Geers bostäder i Sverige. Lövestabruk är nu säte för den stiftelse som bär hans namn. Där finns arkivet över den svenska grenen av familjen bevarat, familjens privata bibliotek, mm. Sedan platsen stängdes för gott 1940, har tyvärr både masugnen och smedjan försvunnit, men den har behållit ett antal andra arkitektoniskt intressanta byggnadsverk: bland annat några hantverkslokaler från olika epoker, en kyrka, som innehåller en välkänd och för Sverige unik orgel, ett bryggeri, som levererade smedernas öl, samt en bruksbutik som gav dem alla nödvändiga dagligvaror. Dessutom finns statyn "Vallonsmeden", som restes efter nedläggningen av en av de sista vallonsmedjorna.

Monument för att hedra "vallonsmeden". Smedsminnet i Lövestabruk illustreras tydligt genom vallonsmedsmonumentet. Det är uppsatt centralt inom bruksområdet i den park som ligger framför herrgården och i närheten av "smedsbyn".

Överst t.v: Cahmanorgeln i Lövestabruks kyrka.
Foto Lars Hansén.

Ovan t.h: Brukshandeln. Liksom i Forsmark togs det dagliga behovet av förnödenheter om hand av brukspatronen och förvaltades kollektivt. (Vykort)

T.v : Gamla mälteriet. Tillhörande bryggeri försåg smederna med en daglig ranson av deras favoritdryck. Många hade också detta garanterat genom sitt anställningskontrakt, som var undertecknat i Liège.

Vallonien - Några viktiga industriella minnesplatser

Hur var det då i Vallonien? Som vi nämnt tidigare om vallonbruken i Sverige var de en integrerad metallurgisk by och det fanns ingen motsvarighet till detta i Vallonien. Det visade sig ända sedan medeltiden, att nätverk för produktionen byggdes upp väldigt långsamt. Att produktionen var utspridd var snarare regel. Således fanns i dalgångarna runt Durbuy under 1500- och 1600-talet ett stort antal masugnar, som var uppdelade på olika ägare. Var de var placerade bestämdes av det geografiska läget. En god del av tackjärnet som producerades fraktades till Barvaux för att via floden Ourthe föras till bearbetning nära Liège. Man kan få en uppfattning om hur dessa vallonska smedjor och masugnar från den tiden var organiserade, som i t.ex. Mellier-Haut, kring L'Église. Här anar vi hur byggnaderna var organiserade. Men även områden som

Marsolle (Mirwart) och Fourneau Saint-Michel (Saint-Hubert) kan ge en uppfattning om hur masugnarna såg ut i våra regioner under Louis de Geers tid. Vad beträffar arbetarnas bostäder, som utgjordes av enhetliga och strukturerade samhällen i Sverige, tycks det som om dessa på den tiden till största delen var spridda i omkringliggande byar. Om man analyserar området Habay (där man i alla fall har byggt upp en ny industriell by, Habay-la-Neuve), eller isolerade områden som Mellier, finner man knappast några verkliga spår av bostäder. I själva verket bosatte sig hantverkarna och deras familjer i de befintliga jordbrukarbyarna, vilket illustreras väl av stadsdelen "La Rigole" i Habay. Där anges många hus som icke-lantbruksfastigheter (utan lada eller stall) men som möjliga arbetarbostäder. (Se bilder på nästa sida)

Mellier-Haut (L'Église). En överblick av platsen på vintern (t.v.) utan växtlighet, och samma plats på sommaren (t.h.).

Övre bilden: Verkstäderna var belägna på lägre nivå än kolhuset (i fonden), vilket tillät en bekväm laddning av masugnarna.

Undre bilden: Malmupplag och liten smedja. Belägen parallellt med vattenströmmen har malmupplaget sedan länge förlorat sin överbyggnad. Smedjan för färskning (till höger i bilden) är belägen på lägre nivå än vattenslussen.

Stora bilden t.h: Masugn vid Saint-Michel (Saint-Hubert). Rest ex nihilo (ur intet) av Don Nicolas Spirlet, abbot vid Saint-Hubert, för att försöka bättra på katastrofala finanser, kände han en stor historisk drivkraft. Den ger en god uppfattning om storleken av en masugn vid slutet av den förindustriella perioden.

Vallonmyter i Sverige - minnenas historia

När valloner fortfarande var anställda i gruvor och bruk vid Dannemora beskrevs deras karaktär så här av sockenprästen i Österbybruk på 1870-talet: *"Dessa arbetare har oftast mörk hy, mörka ögon, örnnäsa och svart hår; deras språk präglas av uppriktighet och mod att uttrycka sig. Även för saker av ringa betydelse visar de en rättrådig och klok anda. Även om de är mycket fogliga, möter man hos dem en viss kärhet och envishet som är svår att övervinna. Icke desto mindre överträffar de, såväl i intelligens som genom sina milda seder den svenske lantbrukaren från vilken de skiljer sig genom sina namn. Hos dem är uttalet av det svenska språket slappt och omständigt. De har inte bara behållit sitt idiom från Vallonien utan även överfört vissa ord, vanligen tekniska termer, inom sitt hantverk. I deras hem råder den största ordning och renlighet och själva när de är klädda i sina söndagskläder för de sig med en anmärkningsvärd elegans."*

(Citat av Charles-Frédéric Wiberg, Louis de Geer et la colonie wallonne en Suède au XVIIe siècle, i Bulletin de l'Institut archéologique liégeois, vol. 12, 1874, s. 458).

Detta vittnesmål sammanfattar den klassiska bilden av vallonen för svenskarna i allmänhet. Man förstår att det var tacksamt att återuppväcka detta minne under mellankrigstiden för att forma ett socialdemokratiskt ideal ur historien.

Myten om vallonerna i Sverige är mer levande än någonsin i dagens svenska samhälle. Vi kan få en uppfattning genom att läsa Sixten Haages bildberättelser. Han är en svensk konstnär som är fascinerad av den vallonska stålindustrin och som gjort en rad litografier med motiv ur vallonepoken i Sverige. Dessa litografier åtföljs av kommentarer, som kan vara vetenskapligt tvivelaktiga, men som ger den nuvarande uppfattningen om valloner i Sverige.

Vad finns i medvetandet – en spontan kollektiv framställning av det förgångna – granskad genom historiens kritiska analys, av hjältediktningen om vallonsmedernas resa till Sverige på 1600-talet? Förutom den mytiska förstärkningen, återstår ändå en väl etablerad

och fast historisk förankring. Det finns många historiska belägg i Sverige och Vallonien, som gör att minnet återuppstått. Men ändå – är det sant som ordspråket säger att "människor utan historia är människor utan minne"? Hellre än att förneka detta påstående, ger denna genomgång snarare en kritisk förskjutning av det historiska minnet. Även efter noggrann historisk analys förtjänar hjältediktningen av "vallonerna i Sverige" att berättigat tas till vara i den bild som vallonerna har – och som de ger sig själva i dag.

A. Bortom myten:

en gedigen historisk bakgrund

Ur det vallonska perspektivet finns ett antal väl etablerade uppgifter om emigrationen på 1600-talet till Sverige. Även om det är sant att Louis de Geer kan anses som en god "kanonförsäljare", är det också sant att han visade sig vara en klok och skicklig finansier. Mycket "modern" kan man säga med den teknik han använde sig av: kapitalets internationalisering, horisontell koncentration genom ett europeiskt finansiellt nätverk, vertikal koncentration genom kontroll av alla led i produktion och distribution, etc. De specialiserade hantverkare som rekryterades till de skandinaviska företagen förde med sig den "vallonska metoden" som omvandlade tackjärnet genom en process med dubbla härdar (en smälthärd och en räckhärd) mycket effektivt, i motsats till den metod som i Sverige kallades "den tyska" med endast en härd. Även om de, som anställdes isolerat vid smedjorna och där var i minoritet och assimilerade sig snabbt, var det inte samma sak vid de stora brukskomplexen (vallonbruken). I de senare, kom de att bilda en professionell aristokrati som försökte skydda sitt tekniska kunnande för att till slut kunna nå posten som en eftertraktad brukspatron. "Bruket", detta stora integrerade metallurgiska komplex, organiserat på ett förmyndaraktigt sätt, var inte en vallonsk import. Man finner knappast en enda sådan modell vid den tiden i Vallonien! Förutom det obestridliga tekniska bidraget, finns det emellertid även andra aspekter på

Svenskarnas minne av vallonererna är Musik och Folkminnen från Vallonien. Vi känner här igen nyckelharpan, som symboliserar de vallonska smedjornas egen populärmusik. Även om detta inte är ett vallonskt instrument (men motsvarar något som användes på den tiden) har den överlevt. Dessutom verkar vissa populära smedstraditioner ha "importerats" av svenskarna. Karnevalen i Gimo förefaller för dem som ett exotiskt "katolskt" arv till ett lutherskt land! Foto Lars Hansén.

det vallonska arvet. På det religiösa planet, kom de valloner som bosatte sig i Uppland att ledsagas av reformerta pastorer som finansierades av de Geer. De bildade då öar av kalvinister i det för övrigt lutherska havet. Det handlade om en medveten tolerans hos brukspatronerna - särskilt av språkliga skäl - som inte skulle äventyra spänningarna mellan de religiösa samfunden. Detta väcker också frågan om religiösa inslag i den vallonska utvandringen till Sverige. Utan att kunna lösa denna svåra fråga, verkar det emellertid osannolikt att den haft någon större betydelse med tanke på den sorgliga religiösa situationen i vårt område på den tiden. Varaktigare är det språkliga vallonska arvet. Förutom ett antal tekniska termer, som kan återfinnas i svenska lexikon ("gös", "goujard" etc.), har Vallonien gett Sverige ett

antal romanska efternamn. Vilken överraskning är det inte att idag på vägarna i Uppland t ex hitta en bod märkt "Hübinette"! Däremot är nyckelharpan, som var ett karakteristiskt instrument i de vallonska smedjorna i Sverige, inte ett vallonskt instrument...

B. Man lånar bara ut till de rika

Den historiska balansräkningen, avklädd sitt minnesslagg, kvarstår som viktig. Det är faktiskt inte förvånande om vi antar att det i denna fråga liksom i andra, gäller att man bara lånar ut åt de rika! Inte blir en berättelse som saknar historisk grund i verkligheten en "saga". För att en berättelse ska stiga till mytens nivå, krävs en obestridlig historisk bakgrund för att dess symboliska effekt ska nås hos målgruppen. Visst - i Sverige är den i nuläget för vallo-

nerna, det vill säga svenskar som bor i vallonbruken - kopplad till offentliga tal för socialdemokratisk politik under mellankrigstiden, där man återkopplade till vallonideal för att gynna tanken på välfärdsstaten. Den vallonska "rasen" förkroppsligas här med typvärden för den moderna svensken, till skillnad från vad zigenaren personifierar med alla hans sociala avvikelser... Men det metaforiska återskapandet i 2000-talet fungerar inte i ett historiskt vakuum, och ännu mindre i ett historiskt tomrum! Ja, biografier om Louis de Geer är till stor del helgonbiografier. Men han var inte en legendarisk figur. Man kan visserligen uppskatta 1600-talets produktion av "vallonjärn" - det vill säga det som framställdes med "vallonmetoden" - till ca 15% av den svenska järnproduktionen. Men vallonbruken befolkades till stor del av vallonättlingar och 15% av produktionen är långt ifrån försumbar. Även om detta kanske inte kan kvalificera de Geer till den "svenska industrins fader" ...

Men ändå, dessa 15% var de mest innovativa och gav Sverige en teknik som hjälpte till att utveckla landet under 1600-talet och till att bli en europeisk stormakt. På samma sätt bör Wibergs beskrivning, daterad 1874, framhållas. Den som såg till att historieskrivningen blev känd hos oss - det vill säga långt före socialdemokraternas idealiserande av vallonerna under mellankrigstiden. Det gäller också för pastor Pehr Pehrssons studier av sina vallonska församlingsbor i Österby (från 1899 och 1905), som till stor del överensstämmer med Wibergs smickrande beskrivningar. I själva verket var användandet av vallonska metaforer av de svenska socialdemokraterna på 1920-talet redan förankrat i en rik jordmån av minnesmärken. Denna jordmån, delvis förstärkt av för mildrande minnesförbättringar, bidrar också lika mycket till att förvanska objektiva fakta.

Den majestätiska skönheten hos de nuvarande vallonska anläggningarna och synen på brukspatronerna, frammanar bilden av ett aristokratiskt liv. Ur arbetarnas synpunkt visar den fysiska strukturen av dessa platser en koncentrationsprocess som förebådar de modeller för fabrikssystem som uppkom med den industriella revolutionen. Fenomenet innebar också en förindustriell arbetargemenskap: framväxten av ett visst "klassmedvetande" (vallonsmedernas medvetenhet om att tillhöra en form av arbetararistokrati); Värden som "solidaritet" utvecklades (vilket uttrycks speciellt i det faderligt beskyddande systemet).

*C. Rättvis återblick på sakerna:
från historia till minne*

Som framgår av vissa studier, är identiteter - som historikern tvingas konstatera och därmed fastslå på ett begreppsplan - uppbyggda kring en rationell axel (objektiva historiska data) och en axel av imaginär natur (symboliska bilder som gruppen ger sig själv). Om historikern - med hans bidrag till idealet för ett ansvarsfullt medborgarskap - tillåts låta de kollektiva myterna sållas av en kritisk historiesyn. Han har ingen rätt att, under sken av vetenskaplig objektivitet, beröva samhället som han tillhör en grund för sammanhållning och kollektivt handlande. Om det finns verkligt vilseledande myter, som syftar till att förfalska verkligheten, så finns det andra som är väsentliga för kollektivet. Med detta som grund, förtjänar de att respekteras och beaktas med klarsynthet för vad de är: en del av drömmen som vi håller vid liv. I denna mening har dagens valloner all rätt att behålla hågkomsten av den händelse - utsträckt genom historien - då våra avlägsna förfäder gav sig iväg på spaning efter en framtid i Sverige.

Även om det inte verkar finnas så många beskrivningar på franska om migrationen av valloner till Sverige, så kommer då och då artiklar på detta tema.

Här har två forskare, Luc Courtois och Caroline Sappia, i samband med en temautställning i Namur 2008, beskrivit den historiska bakgrunden till vad som kom att utvecklas till en våg av värvningar av duktiga yrkesmän från Vallonien till Sverige. Den nyckelroll som Louis de Geer här spelade beskrivs ingående, liksom de ekonomiska drivkrafterna som påverkade skeendet och gjorde denna satsning lyckosam för både Sverige och finansiärerna.

Uppbyggnaden av några av de nord-uppländska brukssamhällena redovisas. Dessa brukssamhällen är desto märkligare då någon motsvarande konstruktion inte fanns i Vallonien på 1600-talet. Bruksstrukturen på det sätt vi känner den idag anses därför ha växt fram parallellt med att migranterna anlände.

Utrymme ges också till den mytbildning som förknippas med vallonerna. Här resonerar kring dessa myters uppkomst och vad de säger om det samtida Sverige.